

INTERPRETATIO NORROENA
Norrøne og antikke gudenavn i
Clemens saga

Clemens Romanus var ifølge oldkirkelig tradisjon den andre eller tredje biskop (pave) i Rom, og direkte elev ('disippel') av apostelen Peter. Han skal ifølge Eusebios' Kirkehistorie ha vært biskop i Rom i årene 92-101.

Clemens er sannsynlig forfatter til et autentisk oldkirkelig skrift (1. Clemensbrev), men dessuten også hovedperson i en vidløftig apokryf 'roman' om hans liv og levnet. Romanen foreligger i to ulike versjoner: dels som en samling Homiliae, homilier, i gresk språkform, og dels som et 'biografisk' verk med den latinske tittelen Recognitiones, 'Gjenkjennelser'. De bevarte tekstene skriver seg fra slutten av 4. århundre eller omkring 400 (den latinske oversettelsen av Recognitiones); men kjernen i dem begge må være en antikk 'roman' (visstnok forfattet tidlig på 200-tallet, og gjerne kalt 'den eldste kristne roman'). Denne fortellingen bygger på tradisjonelle 'reise'- og/eller 'forvekslings'-motiver; derav tittelen Recognitiones (gresk Anagnorismoi). Om romanformen her jfr. spesielt kapitlet 'Der Clemensroman' i Karl Kerényi, Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung, 2. Aufl., Darmstadt 1962, s. 67-94. En oversiktlig og grei framstilling av den 'pseudoclementinske' litteraturens historie gir også Bernhard Rehms artikkel 'Clemens Romanus II (Psclementinen)' i Reallexikon für Antike und Christentum III, Stuttgart 1957, sp. 197-206.

De 'pseudoclementinske' Recognitiones var også opphavlig skrevet på gresk; men av denne versjonen er bare ubetydelige fragmenter bevart (i form av sitater hos andre forfattere). Til latin ble de overført omkring år 400 av den flittige oversetteren Tyrannius Rufinus (som bl.a. også har oversatt Historia monachorum - første del av Vita Patrum i den norrøne versjonen - Heilagra manna sögur II, Chra 1877).

Rufinus' oversettelse er overlevert i en lang rekke middelalderlige håndskrifter, og finnes nå siden 1965 i en omhyggelig utført utgave med detaljert tekstkritisk apparat (Die Pseudoklementinen. II. Rekognitionen in Rufins Übersetzung, hg. von Bernhard Rehm = Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte. 51, Berlin 1965).

Ifølge fiksjonen i Clemens-romanen blir Clemens' to brødre, Faustus og Faustinus, sammen med sin mor sendt ut på en sjøreise. Skipet forliser, de to brødrene blir tatt til fange av sjørøvere og solgt som slaver til en rik jødisk kvinne i Caesarea. Her blir de oppdratt under nye og 'ukjente' navn: Niceta og Aquila, og først etter lang tid funnet igjen og ført sammen med sine foreldre. Denne historien har klare forbilder i den 'hedenske' antikke romanen: Chariton, Xenophon fra Efesus, Heliodor - jfr. Kerényi, s. 71-75.

Den tredje broren, Clemens, kommer også til Caesarea og blir der elev av apostelen Peter. Han blir bl.a. vitne til en langvarig diskusjon mellom Peter og hans motstander "Simon Magus" (trollmannen fra Acta kap. 8), som her i Clemens-romanen både er trollmann og talsmann for farlige 'kjetterier', som Peter kjemper energisk imot.

I den bevarte teksten til Recognitiones (og likeens i den gresk-språklige 'homilie'-versjonen) er den opphavlige 'reiseromanen' stykket opp og flettet inn i den lange teologiske diskusjons/belæringsframstillingen. Mesteparten av den blir gjenfortalt i del VII av Recognitiones (ed. Rehm 1965, s. 200-211), og en del episoder i slutten av del IX (IX.32-37, ed. Rehm s. 319-323). Denne formen kan ikke være opphavlig, men noen kortere og 'enklere' versjon av den antikke romanen er ikke kjent. Derimot har det fra tidlig i middelalderen funnes både et par greske 'epitomae', og latinske 'kortformer' av de pseudoclementinske tekstene. En slik kortere versjon har iallfall stykkevis vært grunnlag for de norrøne oversettelsene i Petrs saga postola og Clemens saga; en annen synes å foreligge i Clemens-legenden fra Jacobus a Voragine, Legenda Aurea (ed. Th.Graesse, Breslau 1890).

De mer eller mindre apokryfe 'apostelromanene' var blant de første kristne tekster som ble oversatt til norrønt språk. På grunn av sin nære tilknytning til apostelen Peter hørte også Clemens til dem som tidlig fikk sin norrøne 'saga'. En særskilt Clemens saga foreligger i det gamle handskriftet AM 645 qv., som har vært datert til "not long before 1225" (A Book of Miracles, MS No. 645 quarto ... with an introduction by Anne Holtsmark = Corpus codicum Islandicorum medii aevi. 12, Copenhagen 1938, s. 9). Teksten ble utgitt av C.R. Unger som

et "Tillæg 1" til utgaven av Petrs saga postola i hans Postola sǫgur, Chra 1874, (s. 126-151), og er dessuten utgitt diplomatarisk av Ludvig Larsson i Isländska handskriften No. 645 4to. I. Handskriftens äldre del, Lund 1885.

Jeg bruker i det følgende Ungers utgave av Postola sǫgur (sitert PS) som kjelde for den norrøne teksten. Av praktiske grunner (bl.a. når det gjelder jamføring med andre apostel-legender) er denne utgaven noe enklere å bruke enn Larssons.

Ved å jamføre de første kapitlene av den norrøne Clemens saga med de latinske Recognitiones vil man raskt kunne se at de to tekstene er beslektet, men også at den norrøne ikke på noen måte svarer til den latinske 'originalen'. Rehms utgave av Recognitiones fyller nærmere 400 trykksider (riktignok med noen kortere parallell-avsnitt på gresk eller syrisk). I Ungers utgave utgjør den norrøne teksten ca. 25 sider, og i Larssons ca. 40 (s. 34-74). Det er dessuten bare de første 6 kapitler (PS s. 126-142) som (gjennom et eller flere mellomledd) bygger på Clemens-romanen i Recognitiones. Fra kap. 7 (PS 142.30) ligger et annet kjeldeskrift til grunn, det latinske Martyrium (jfr. Unger, PS s. XVI) eller Passio Clementis. Mot slutten av kap. 6 (PS 142.1-2) henviser den norrøne teksten til et latinsk kjeldeskrift med tittelen Itinerarium (=Itinerarium) Petri. Også Legenda Aurea: Clemens-legende henviser flere ganger til et 'itinerarium', og betegner Itinerarium Clementis som en "liber apocryphus" (Legenda Aurea, ed. Graesse, s. 783). Itinerarium Petri eller Periodoi Petrou er i oldkirkelig tradisjon et 'alternativt' navn på de pseudo-clementinske tekstene -jfr. Acta apostolorum apocrypha, ed. R.A. Lipsius-M. Bonnet, Darmstadt 1959 (opprett), Prolegomena, I s. IX-X. Den samme tittelen går også igjen i de bevarte handskriftene av Recognitiones, ifølge utgiverens Einleitung: "Am bekanntesten war die Schrift unter dem Titel 'Itinerarium', der in verschiedensten Variationen von sehr vielen Handschriften bezeugt ist" (ed. Rehm 1965, s. XIX).

Etter sitt omfang synes den norrøne legenden om Clemens å kunne jamføres med den som foreligger i Legenda Aurea. Av historiske grunner kan L.A. naturligvis ikke være direkte kjelde for den norrøne, slik Finnur Jónsson i sin tid antydte (jfr. Anne Holtmark, op.cit., s. 23); derimot kunne det tenkes et visst 'slektskap' mellom denne latinske teksten og den som må ligge til grunn for den norrøne.

Om kjeldene til Legenda Aureas fortelling om apostelen Peter foreligger det en særskilt undersøkelse: Willibrord Hug, 'Quellengeschichtliche Studie zur Petrus- und Pauluslegende der Legenda aurea', Historisches Jahrbuch 49, München 1929, s. 604-624. Men trass i det nære slektskapet mellom de apokryfe Peter- og Clemens-legendene er denne artikkelen til liten nytte i arbeidet med å spore opp kjeldene til den norrøne Clemens-sagaen.

Den som i dag vil prøve å finne kjeldegrunnlaget for enkelte episoder, ord og uttrykk, eller spesielt navn i den norrøne Clemens saga, har dermed i første omgang ikke annet å gjøre enn å bla seg fram til enkelte avsnitt i den latinske teksten som svarer noenlunde til framstillingen i den norrøne versjonen.

Imidlertid viser det seg da at også den lengste versjonen av Petrus saga (PS s. 1-126) må ha brukt det samme utdraget av Recognitiones - og da slik at Petrus saga gir sammenhengende, fullstendige oversettelser av de latinske originalene, men Clemens saga bare korte 'resymeer' av de samme episodene. På samme tid stemmer ordlyden i de to norrøne versjonene på flere punkter så nøye overens at det ikke kan være tvil om at de representerer en og samme oversettelse: m.a.o. må de aktuelle kapitlene (50-73) av Petrus saga være direkte kjelde for de tilsvarende delene av Clemens saga. Forholdet mellom de to norrøne tekstene og den 'fullstendige' latinske kan i tabellform framstilles slik:

<u>Clemens saga</u> kap.	<u>Petra saga</u> kap.	<u>Recognitioes</u> (ed. 1965)
1.1 Caesars historie. Augustus	(-)	(-)
1.2 Clemens, Faustinianus og Bassus	64.1	(-)
2.1 Faustinianus' stilling i Rom	64.2	(VII, 8)
2.2 Bassus og Mathidia Mathidia drar fra Rom	64.3	(VII, 15)
3.1 Mathidia forliser ved Sicilia	64.4	(VII, 16)
3.2 Faustus og Faustinus blir bortført til Caesarea	68	(VII, 32)
3.3 Mathidia kommer til Korfu	66.1	(VII, 17)
3.4 Bor hos en fattig kone	66.2	(VII, 17.3)
4.1 Bassus og Faustinianus	64.5	(IX, 33)
4.2 Faustinianus drar fra Rom til Kypros	64.6	(VII, 10)
5.1 Barnabas kommer til Rom	50.1	(I, 7-10)
5.2 Clemens forteller sin historie	50.2	(VII, 8)
5.3 Barnabas kommer til Caesarea	50.3	(I, 11)
5.4 Clemens kommer til Caesarea	51	(I, 12)
5.5 Møte mellom Peter og Simon Magus	52-53	(II, 19)
5.6 Peters fredshilsen	54	(II, 20 + 22.6)
5.7 Simons svar og Peters replikk	55-56	(II, 23 + 36)
5.8 Simon Magus' historie	57	(III, 47 + II, 9)
5.9 Fortsatt disputas. Simon rømmer	58-60	(III, 49)
5.10 Clemens blir døpt	60.2	(-)
5.11 Peter forkynner i Syria	61.1	(IV, 7)
5.12 Drar fra Caesarea til Korfu. Møter Mathidia	61.2	(VII, 13)
5.13 Peter helbreder Mathidias vertinne	61.3	(VII, 18)

5.14 Peter og Clemens drar til Kypros. Møter Faustinianus	62	(VIII, 1)
5.15 Clemens og Faustinianus disputerer	63.1	(VIII, 3)
5.16 Faustinianus forteller sin historie	63.2-64.1	(IX, 35)
5.17 Gjenforteller spådommen (=4.1)	64.5	(IX, 33)
5.18 Faustinianus gir seg til kjenne. 'Gjenforening' med Faustus og Faustinus	65 67	(IX, 35)
5.19 Faustinianus drar til Antio- kia. Møter Theophilus	69	(X, 54)
5.20 Simon forhekser Faustinianus	70.1	(X, 53)
5.21 Peter opphever trolldommen Faustinianus utgir seg for Simon	70.2	(X, 60-61)
5.22 Peter drar til Antiokia	71-72	(X, 65-71)
5.23 Faustinianus blir døpt	73	(X, 72)
6.1 Peter drar fra Antiokia til Rom	(84)	(-)
6.2 Peter innsetter Clemens som pave	117	Epistula Clementis 2.1
6.3 Peter dør	122	(ed. 1965, s. 375)

Til en avgrenset del av dette, tilsynelatende vilkårlige utdraget fra Recognitiones kan det påvises et kjent latinsk mellomledd. Det gjelder diskusjonen mellom Peter og Simon Magus i Petrs saga kap. 52-60, som går tilbake på en 'epitome' med den tradisjonelle tittelen Virtutes Petri, og et fast Incipit 'Surrexit quidam Simon Magus' (jfr. R.A. Lipsius, Die apocryphen Apostelgeschichten I, Braunschweig 1883, s.172). Dette utdraget inngår i den såkalte 'Abdias-samlingen' av apokryfe apostel-legender (jfr. Ungers Forord til PS, s. I-II), trykt bl.a. i J.A. Fabricius, Codex apocryphus Novi Testamenti II, Hamburg 1703, s.411-424 (kap. VI-XII). Av denne teksten gir Petrs saga en noenlunde fullstendig, sammenhengende oversettelse, og Clemens saga en sterkt forkortet versjon av denne igjen. Her går det altså tydelig fram at teksten i Petrs saga er den primære. Men etter omredigeringen i Clemens saga gir denne norrøne teksten en 'fortellende' framstilling som kanskje kan ligge nærmere opp til den tapte, opphavlige Clemens-romanen enn noen annen bevart tekst (?)

Også den dessverre svært defekte 'Petrs saga II A' (PS 201-211), som i AM 645 qv. følger etter Clemens saga, etter en lakune på 9 (?) blad (jfr. Larssons utgave, s. X), gjengir utdrag av Recognitiones-tekstene i mere fullstendig form (direkte oversettelse) enn de 'omdiktete' fortellingene i det foregående verket.

Clemens saga tar utgangspunkt i Julius Caesars historie:

"Julius hét inn fyrste keisere yfer qllom heime, oc af honom hafa aller Rumaborgar konongar þat nafn teket síþan" (PS 126.19-20). Videre opplyses det at han ble drept av Brutus og Cassius "i Dors hofi i Rumaborg". Disse opplysningene er vel helst hentet fra et latinsk kjeldeskrift, som bl.a. må ha forlagt drapet på Caesar fra kurien (curia Pompei) til Jupitertemplet, templum Jovis, på Capitol. Ikke noe av dette er å finne i den gjengse teksten til Recognitiones, og heller ikke i Petrus saga: det er m.a.o. et av de få 'originale' innslagene i Clemens saga.

Her møter vi tekstens første norrøne 'interpretatio': Jupiter = Tor. Den foreligger som kjent allerede i den germanske dagnavnrekka, fra 3.-4. århundre(?): dies Jovis = Torsdag (Donnerstag, Thursday). (Om disse navneformenes alder jfr. seinest Lars Hermodsson, 'Die germanischen Wochentagsnamen', Kungl. Human. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, Arsbok 1969-1970, s. 184.)

De tradisjonelle dagnavna forekommer ikke i Clemens eller Petrus saga; men de interpretasjonene som ligger til grunn for dem, finner vi flere vitnemål om. Det merkeligste av dem er en episode der 'skurken' Bassus for å baktale sin brorkone Mathidia (mor til de tre brødrene Faustus, Faustinus og Clemens) tar sin bror Faustianus med seg til et observatorium, "virchahus þat, es við eigom oc alr stiorhogangr es marcaðr i" (PS 130.20), og ber han legge merke til "hvar Friggiar stiarna (= Venus) mun stadiþit hafa a getnaþartíþ eda burþartíþ kono þinnar". Versjonen i Petrus saga bruker her den latinske navneformen: "hvar Venus mun stadiþit hafa" (PS 60.18).

Den formen episoden har i de norrøne tekstene avviker en god del fra de gjengse latinske versjonene. I teksten til Recognitiones (IX, 33, ed. Rehn s. 319) blir dette astrologiske resonnementet referert av Faustinianus, i diskusjon med apostelen Peter, og på samme måte blir det også gjengitt i Clemens-legenden fra Legenda Aurea (ed. Graesse, s. 782), med omtrent samme ordlyd: "audi coniugis meae thema, et invenies schema cuius exitus accidit. habuit enim Martem cum Venere super centrum, Lunam vero in occasu in domo Martis et finibus Saturni, quod schema adulteros facit" (Recognitiones 319.10-13) - "audite igitur conjugis meae thema

et invenietis schema, cuius exitus accidit. Habuit namque Martem cum Venere super centrum, lunam vero in occasu in domo Martis et finibus Saturni; quod scilicet schema adulteras facit" (L.A.)

Ifølge denne fortellingen er det Mars og Venus som i en bestemt posisjon "adulteros facit". Faustianus har også i et tidligere avsnitt gjengitt den samme astrologiske tankegangen; her uten referanse til sin egen situasjon (IX.16-17, ed. Rehm s. 266-268). Bakgrunnen for episoden er en markert 'anti-astrologisk' tendens i den opphavlige Clemens-romanen (Kerényi, s. 75).

De to norrøne sagaversjonene gjenforteller også historien på noe forskjellig måte. I Petrs saga blir den referert av Faustianus (i samtale med Peter, som i Legenda Aurea), men i en langt mere 'dramatisk' form, svarende til den vi finner i Clemens saga. Her er episoden flyttet fram i begynnelsen av den norrøne fortellingen, og framstilt som en dialog mellom brødrene Bassus og Faustianus. Clemens saga har dermed fjernet seg enda mer fra de kjente latinske versjonene. Også dette forholdet viser klart at utformingen i Petrs saga her må være den eldste.

Etter de 'romerske' episodene i første del av Clemens saga følger på de neste 10-12 sider en gjenfortelling av diskusjonen med Simon Magus, og den endelige 'gjenforening' (recognitio) av Clemens, hans to brødre, og deres foreldre Faustianus og Mathidia. I denne 'kristne' fortellingen er det ikke høve til å trekke inn antikke gudenavn. De dukker derimot opp igjen i siste del av den norrøne sagaen, som bygger på det før nevnte Martyrium eller Passio Clementis.

Likeens som den apokryfe Clemens-romanen er også denne 'martyr-legenden' ganske uhistorisk. Den foreligger i gresk form hos den bysantinske hagiografen Symeon Metaphrastes, og er derfra 'tilbakeoversatt' til latin i to store hagiografiske samleverk fra 15-1600-tallet. Den ene latinske versjonen finnes i Lipomanus, Sanctorum patrum vitae, 1-8, Venetiis 1551-1560, og er opptrykt i Surius, De probatis sanctorum historiis (1. utg. Köln 1570-1575; jeg har brukt 5. utg., Torino 1875-1880). Den andre (med gresk parallelltekst) i Cotelerius, Sanctorum patrum ... opera, Paris 1672, 4. utg. Amsterdam 1724, er opptrykt derfra i Migne, Patrologia Graeca II, c. 618-632. Imidlertid er det nå forlengst kjent - som det også var naturlig å tenke seg - at den greske versjonen her går tilbake på en latinsk

original, og ikke omvendt.

Den latinske teksten er sist (og best) utgitt av Franz Diekamp, Patres apostolici II (ed. F.X. Funk), ed. III paravit Fr. Diekamp, Tübingen 1913, s.50-81. I en avhandling av Pio Franchi de' Cavalieri, 'La leggenda di S. Clemente papa e martire', Studi e testi 27, Roma 1915, s. 1-40, er dernest forholdet mellom den latinske og den greske teksten drøftet, og det blir tydelig påvist at den latinske versjonen er den primære. - Om utgaver og håndskrifter av den latinske teksten se ellers Franz Paschke, Die beiden griechischen Klementinen-Epitomen und ihre Anhänge = Texte und Untersuchungen 90, Berlin 1966, s. 113-119.

En middelalderlig latinsk form av Clemens-legenden foreligger også i Boninus Mombritius, Sanctuarium seu Vitae Sanctorum, Milano c. 1475 (optrykt Paris 1910 og igjen i Hildesheim 1978). Som vist av Gerhard Eis (Die Quellen für das Sanctuarium des Mailänder Humanisten Boninus Mombritius, Germanische Studien 140, Berlin 1933, s. 46), skriver Clemenslegenden hos Mombritius seg fra den store legendesamlingen Magnum Legendarium Austriacum. Den er bevart i flere sørtyiske (østerrikske) håndskrifter av forskjellig alder; men den opphavlige samlingen er blitt til noe før 1200. Om andre norrøne 'sagaer' som kan være beslektet med tekster fra dette legendariet, se Ole Widding, 'Kilderne til den norrøne Nicolaus saga', Opuscula Arnamagneana II.1 = Bibliotheca Arnamagneana 25, København 1961, s. 23. En annen kilde for Mombritius-versjonen er det sørtyiske Windberger Legendar (München, cgm 22 245), fra 12. århundre (Eis, l.c.). Mombritius-versjonen (og en god del andre latinske håndskrifter, jfr. Franz Paschkes håndskrift-fortegnelse) skiller seg fra den greske teksten, eller Diekamps latinske, ved å være utvidet med to tekster hentet fra Gregorius av Tours, In gloria martyrum (Eis, s. 45).

Den norrøne teksten til siste del av Clemens saga stemmer dels overens med Diekamps tekst til Passio Clementis, dels med tekstformen hos Mombritius (Magnum Legendarium Austriacum). Oversetteren viser kjennskap til de to miraklene fra Gregorius av Tours, men ligger på andre måter (f.eks. når det gjelder navneformer) nærmere teksten hos Diekamp, eller den 'tilbakeoversatte' hos Cotelerius. Den romerske "comes sacrorum" eller blótnefi som angriper Clemens blir hos Mombritius kalt Publius Tarquinius, etter Diekamps tekst

(69.1) Tarquitianus, i den greske teksten Torkoutianos, latinisert Torcutianus = PS 146.15 og 147.21: Torqvatianus. Her har den norrøne oversetteren en bedre (mere opphavlig) navneform enn de fleste latinske tekstene (Franchi de' Cavalieri, Studi e testi 27, s. 15).

To norrøne gudenavn dukker opp igjen i begynnelsen av kap. 7 (PS 142.33-38):

"Heiþner menn elscopo Clemens af þvi, at hann fólde eigi síþ þeira, heldr synde hann þeim með micille scynseme af þeira bócom sialvra, hversu illa oc fleþrasanlega teir þórr eta Óþenn eþa aðrer gser voro getner, oc hversu illa oc herviliga þeir lifþo, oc do síþan vesaliga ór heime".

I de gjengse latinske tekstene til Passio Clementis finnes ikke noen tilsvarende romerske gudenavn. Den latinske parallellteksten hos Mombritius har følgende:

"Diligebant enim eum gentiles: quoniam non execrando sed rationem reddendo ex eorum libris et cerimoniais ostendebat: unde nati, et ubi nati essent, quos deos putarent et collerent: Et quid egissent, uel qualiter defecissent" (utg. Hildesheim 1978, I 341.24-26)

Diekamps latinske tekst er praktisk talt identisk med ordlyden hos Mombritius.

Vi kommer så til det merkeligste eksempel på 'interpretatio norrøna' i denne teksten - kanskje i norrøn litteratur overhodet. Det er en lang rekke med navn på norrøne guder, som Clemens (!) blir beskyldt for å ha lastet og vanvørdet:

"Aþrer sveitarmenn svoroþo oc soþþo sva: 'Af fiolcynge einne gerer hann slict alt, oc eyþer hann blotom orom oc alre dyrþ goþa varra. Oc osømer hann sva in gauþgo goþ or, at hann seger, at þórr se eigi goþ fultrúe varr oc en sterxte þess arþesfullr, oc er nær hvars sem hann es blotenn; en þa osøþ oc ovirþing veiter hann Óþne orlausna fullom oc hvarfseme, at sia Clemens callar hann fianda oc ohreinan anda; en hann qveþr Freyio portkono verit hafa; fólur hann Frey; en hrøþer Heimdaull; lastar hann Loca með sløþþ sina oc velar, oc callar hann oc illan; hatar hann Høni; þølvar hann Baldri; tefr hann Tý; niþer hann Niorth; illan seger hann Ull; flimter hann Frig; en hann

gør Gefion; sekia dømer hann Sif' " (PS 146.28-39).

Hos Mombritius ser den latinske parallellteksten til dette avsnittet i Clemens saga slik ut:

"Alii uero spiritu diabolico inflati dicebant: Magicis artibus ista faciens deorum nostrorum culturam euacuauit. Iouem dicit dominum non esse. Herculem consecratorem nostrum dicit esse immundum spiritum. Venerem deam sanctam meretricem esse commemorat. Mineruam sanctam deam blasphemat. Dianam ac Mercurium: simul et Saturnum et Martem accusat numina etiam uniuersa blasphemat." (utg. 1978, I 343.22-27).

I Diekamps tekst til Passio Clementis er ordlyden slik:

"Alii uero spiritu diabolico inflati dicebant: Magicis artibus ista faciens deorum nostrorum culturam euacuat. Iouem dicit deum non esse, Herculem conservatorem nostrum dicit esse immundum spiritum, Venerem deam sanctam meretricem esse commemorat, Vestam quoque deam magnam ignibus crematam esse blasphemat. Sic sanctam deam Minervam et Dianam et Mercurium simul et Saturnum et Martem accusat, numina etiam uniuersa blasphemat" (Patres apostolici II, 69.11-18)

En tredje tekstform, fra en tidlig Paris-utgave av 'Abdias-samlingen' (ed. Th. Beaumais, Paris 1566 og 1571) er sitert i Ungers Forord til PS, s. XVI-XVII. Denne utgaven har jeg ikke sett.

Det er visstnok ikke undersøkt, men det synes ikke urimelig at denne rekke med gudenavn i Passio Clementis på en eller annen måte bygger på de mytologiske avsnittene av Recognitiones. Der finnes bl.a. mot slutten av verket (i del X) noen lange resonnementer "de diis gentium" (X, 17, ed. Rehn 336.10), med framstilling av deres "adulteria", "scelerata" eller "flagitia" (X, 17-41, s. 336-353). Teksten i Martyriet kan være et slags utdrag av denne framstillingen.

Hos Mombritius oppføres her 8 ulike romerske guder eller 'halvguder': Jupiter, Hercules, Venus, Minerva, Diana, Mercur, Saturn og Mars. Diekamps tekst nevner dessuten Vesta (mellom Venus og Minerva). Den greske teksten (og den 'tilbakeoversatte' hos Cotelerius) har likeens 9 gudenavn. Paris-teksten hos Unger har 7 (mangler Vesta og Minerva). Etter dette er det sannsynlig at 9 antikke (romerske) navn er det opphavlige; men det er mulig at forelegget for den norrøne teksten bare har hatt 8 (som i Mombritius-teksten).

Den norrøne teksten har derimot innført hele 14 gudenavn: Tor, Odin, Frøya, Frøy, Heimdall, Loke, Høne, Balder, Ty, Njord, Ull, Frigg, Gefjon og Siv. Det kan her bare delvis være tale om samsvar mellom en latinsk og en norrøn navneform, slik som mellom de to første: Jupiter = Tor. Videre må den norrøne Odin her svare til Hercules, slik det framgår av de 'epiteter' som blir tillagt hver av dem: immundus spiritus = ohreinn andi. Derneft er det klart at Venus blir identifisert med Frevja, som karakteriseres på samme måte (meretrix = portkona). Jfr. igjen at planeten Venus tidligere (130.24) er kalt Friqqjar stjarna. - Når vi så kommer til de øvrige norrøne navneformene, lar det seg knapt gjøre å påvise noen latinsk 'grunnform' eller forbilde for dem. Oversetteren må her ha 'diktet opp' flere norrøne gudenavn, og utnyttet dem i en spesiell språklig/stilistisk uttrykksform: en lang rekke med allittererende uttrykk (allitterasjon mellom et gudenavn og et dermed sammenhengende verb): følger hann Frey, lastar hann Loca, hatar hann Høni, illan seger hann Ull, hrøper (hann) Heimdaull (med 'islandsk' allitterasjon: PS 146.35), osv. Dette stilistiske kunstgrepet er her helt klart viktigere enn meningen, eller en nøyaktig oversettelse. Vi kan derfor ikke vente å finne flere rimelige samsvar mellom romerske og norrøne guder i denne teksten. Derimot kan vi finne eksempler i andre norrøne tekster (oversettelser). Det gjelder bl.a. Tyr = Mars, som også går igjen i dagnavn-rekka: dies Martis = Tysdagr. Et annet, interessant vitnemål om denne identifikasjonen finnes i Ungers 'vidtløftigere' Páls saga postola II, fra AM 234 fol. (PS 249.7-9): "Dionisius ... kalladr ariopagita ..ok kendr við garð þann, er stóð i hof Tyss (* Areios pagos = * mons Martis), cf. Acta 17.34. I den 'eldre' sagaen om apostelen Paulus (gjenfortellingen av Acta) finner vi bl.a. identifikasjonen av Diana med Gefjon, som også går igjen mange andre steder (PS 224.2 og 253.25, jfr. Acta 19.26). Likeens ser vi at denne oversetteren identifiserer Mercur med Odin (jfr. dagnavnet 'onsdag'): "cöllubo þeir Paulum Óðin en Barnabas þor" (PS 220.3 = Acta 14.11: vocabant Barnabam Jovem, Paulum vero Mercurium). Denne tidlige versjonen av Páls saga hører til de apostelsagaer som (sammen med bl.a. Clemens saga) er overlevert i AM 645 qv. I oversettelsen av Acta kap. 17 gir den også to andre merkelige identifikasjoner av Odin med antikke guder. Først blir Areopagos kalt hof Óþens (PS 221.23, jfr Acta 17.19): m.a.o. Ares (Mars) = Óðinn, og derneft blir atenerne (viri Atheniensens, Acta 17.22) til-
talt som Óþensborqar menn (PS 221.29).

Saturn blir i den 'lærde' Prologen til Snorra-Edda identifisert

med Njörðr, og i Rómverja saga blir 'Saturnia templa' fra Lucanus, Bellum civile III, 115 oversatt med Njardarhóf. På bakgrunn av dette kan det, ifølge Fritznér, "vel heller ikke være Tvil om" at Njörðr i Clemens saga = Saturn. Se Fritznérs Ordbog II, 828 s.v. njörðr, med henvisninger.

Freyr er i et par legendetekster identifisert med Mars (jfr. Fritznér I, 486 s.v.), og Frigg med Minerva (Fritznér I, 490 s.v.)

I navnerække fra Clemens saga står det likevel stadig igjen 5-6 norrøne gudenavn, som vi verken her eller i andre tekster synes å finne noen rimelige latinske 'forbilder' for: Heimdal, Loke, Høne, Balder, Ull og Siv (?)

Guden Baldr er oppført i en navnerække fra en annen norrøn legendetekst: den om de tre 'jomfruene' Fides, Spes, Caritas -utg. av Unger i Heilagra manna sögur (BMS) I. 370.19-20: "(þer hafit) illyrt Óðin en lastat þor ok Baldr, en skammt Frigg ok Freyju ok Gefion i ordum, ok lastat oll goð vör, ok segit þau onyt."

Dessverre er det også for denne, fullstendig uhistoriske legende/allegoriens del vanskelig å finne fram til en noenlunde tilsvarende latinsk tekst. Unger henviser til en (sterkt forkortet) versjon i Speculum Historiale, som mangler flere av detaljene i den norrøne teksten. Hos Mombricitius finnes derimot en versjon som er betydelig lenger enn den norrøne, og som ifølge en fortale er skrevet (= oversatt fra gresk) av "Iohannes presbyter Mediolanensis" (utg. 1978, II 374.46). Denne versjonen har også en lang liste med latinske gudenavn, som på en eller annen måte må henge sammen med de norrøne. Det ser imidlertid ut til at den norrøne oversettelsen bygger på en tekst som har vært delvis omredigert og forkortet i forhold til den hos Mombricitius, bl.a. er 'kronologien' i den norrøne versjonen noe forskjellig. Av de tekster som er registrert i Bibliotheca hagiographica latina synes den norrøne versjonen å ligne mest på nr. 3 a (BHL 2969), et Paris-handskrift som visstnok ikke er publisert.

Den latinske navnelisten i Mombricitius-teksten ser slik ut:

"Nam Saturnum et Iouem et Herculem et Mercurium et Aesculapium. Sylanum. Iunonem. Minervam. Venerem. et deam matrem magnam (:Kybele) et cætera monstra atque vanas imagines quas colitis ... nihil esse s(c)imus" (utg. 1978, II 380.17-20).

Det er vanskelig å se andre 'samsvar' mellom latinske og norrøne navneformer her enn de mest opplagte og velkjente: Iupiter = Tor, og

Venus = Freyja. Spesielt kan det være grunn til å merke seg at vi heller ikke i denne legenden finner noe rimelig latinsk 'motstykke' til den norrøne Balder. Det samme gjelder for en navnerække i den norrøne Katerine saga, der keiser Maxencius bebreider sin dronning, som er blitt kristen: "Hvat er, drotningh? Hvert hefir þu ... hafnat almatkum þór, Balldr ok Freyju ok enni goðu Gefjon ok þárum godum vórum?" (HMS I 417.15), som heller ikke har noe rimelig 'sidestykke' i Mombritius-teksten.

Enda en navnerække av norrøne guder finner vi i Vitus saga (HMS II 328.10-11): "Veizt þu eige oðaudleg god vera Odenn, þor ok Frey, Frigg ok Freyju, er konungar gofga". Dette avsnittet synes å ha et rimelig latinsk forelegg i Vitus-legenden hos Mombritius (utg. 1978, II 635.17-18): "nescisti o fili deos esse inuictos Iouem et Herculem. Iunonem. Mineruam et Appolinem: quos diui principes: et uniuersus excollit orbis romanus?" Noe egentlig 'navnesamsvar' kan derimot vanskelig foreligge her. Den norrøne teksten til Vitus saga (fra AM 180 b fol.) er mer enn 200 år yngre enn f.eks. Clemens saga. Det er grunn til å regne med at også den opphavlige oversettelsen er betydelig seinere - kanskje fra en tid da minnet om de norrøne gudene var vesentlig fjernere enn på 1100-tallet, og oversetteren ikke lenger hadde klare forestillinger om 'sansvaret' mellom romerske og norrøne gudenavn.

Et interessant eksempel på et latinsk gudenavn som ikke er 'interpretet' til norrøn form har Clemens saga i PS 127.33-34, der Mathidia forteller at hun har besøkt "musteri solar gots, es Apollo heiter" (127.33). Ordet musteri er, trass i sitt latinske opphav (monasterium 'klosterkirke, klosterbygning') som kjent det vanlige norrøne ord både for det jødiske og for ulike hedenske "templer". I den parallelle teksten fra Petrus saga postola brukes ordet hóf: "i hof solar-guðs, þess er Apollo heitir" (PS 59.17). Hóf for det latinske 'templum' må også foreligge PS 126.22: i þors hofi, og likeens 149.22: "øll scurþop (voro) broten i þeim herþom oc øll hof eyd oc aller blótstallar brennder" (= Mombritius I 344.21: omnia templa destructa sunt, et omnia idola confracta).

Guden Apollo synes, etter det som her framgår, å være en av dem som det ikke har foreligget noen 'interpretatio' eller tradisjonelt norrønt navn for. Det bekreftes også på en pussig måte i Katerine

saga: "Nu elskit þer ok dyrðkit þór ok Apollo" (!) (HMS I 419.6).

Ytterligere to ganger i Clemens saga er det tale om Clemens' angrep på eller vanvørðing av 'Tor og Odin': første gang rett etter den lange navnerekka: "engi þeira asa ma hann heyra vel latenn, hvártke þór ne Openn" (PS 147.2-3). Til dette svarer i de gjengse latinske tekstene bare "universa numina" (Mombritius, Diekamp). Så i en ny replikk som her (og i to av Diekamps latinske tekster: c og d) tillegges Publius Torqvatanus: "hann slęsc á it mesta anęle viþ þór eþa Openn, oc alla fęler hann ta ęęę (acc.pl.) oc ęill goþ ór" (147.26-28). I den greske versjonen (og i Diekamps latinske hovedtekst) blir denne anklagen, at Clemens "contra templa divina suscipis", tillagt prefekten ("Rumaborgar greife") Mamertinus (Mamertus), (Patres apostolici II, 71.1-6 m. tekstkritiske noter). Noen særskilte romerske gudenavn er ikke å finne i de latinske tekstene her.

Sammenstillingen av det 'personlige' ęęę m.pl. og det nøytrale god n.pl. i det siste norrøne eksemplet er merkelig. I den bevarte latinske teksten svarer dette nærmest til deus (đii a te sunt colendi, Diekamp 71.7). Det kan tenkes at den norrøne oversetteren med ęęę ok god mener å gjengi et latinsk * đei ac numina - men noe klart og tydelig eksempel på et slikt samsvar har jeg foreløpig ikke kunnet belegge.

Mattias Tveitane
Universitetsbiblioteket
5000 Bergen
Norge